

„Doufali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za férovou privatizaci v případě iniciativy Moje Písnice*

JAKUB ČERNÝ¹*, YULIYA MOSKVINA², LUDMILA BÖHMOVÁ³

¹Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita

²Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

³Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

‘We’d Hoped That the Flat Would Be Ours One Day’: The Fight for Fair Privatisation in the Moje Písnice Initiative

Abstract: In this article, we analyse the conditions behind the formation of the tenant initiative Moje Písnice, which existed in Prague between 2016 and 2020. In the theoretical part, we explain the concepts of urban movements and tenant movements in Central and Eastern Europe and emphasise the role of everyday life and emotions in the genesis of a collective actor. We use qualitative methodology based on an analysis of 12 in-depth semi-structured interviews with members and one supporter of the Moje Písnice Initiative. This initiative provides an illustration of the formation of collective actors in the urban space in Central and Eastern Europe. We focus specifically on the historical and social conditions behind the initiative’s development and the emergence of a shared identity and shared housing expectations and the disappointment resulting from unfulfilled hopes. Other important factors that we discuss are the intersubjectivity of emotions and the emancipatory potential of the initiative’s organisational structure, which enabled the participation of people with no prior experience with activism. We also focus on the public’s sense of disillusionment with civic engagement and with the political system in general since 1989. This research contributes to the study of tenant movements in postsocialist countries, which are often an overlooked actor in one of the most important processes in the post-1989 transformation – privatisation. In contrast to previous research, we focus on the role of shared emotions and the subjective experience of historical processes.

Keywords: urban movements, tenant movements, privatisation, emotions, CEE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 197–219

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.023>

* Výzkum byl podpořen v rámci projektu Studentské grantové soutěže Ostravské Univerzity: SGS04/FSS/2021. Výstup byl podpořen v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 260596 a SVV: Sociální inovace, sociální práce a marginalizované skupiny. CEFRES, USR 3138 CNRS-MEAE.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Jakub Černý, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská Univerzita, Českosobratrská 1182/16, 701 03 Moravská Ostrava a Přívoz, e-mail: jakub.cerny@osu.cz.

Úvod

Bydlení v prostředí střední a východní Evropy (dále jen SVE) patří ke společenským segmentům výrazně ovlivněným postsocialistickou transformací na tržní ekonomiku (Lux a Mikeszová, 2012; Pixová a Sládek, 2016). V průběhu tohoto období došlo k mnoha institucionálním reformám na půdorysu procesů demokratizace, zmocnění lokálních vlád v rozhodování (decentralizace moci), privatizace veřejného majetku a deregulace (Sýkora a Bouzarovski, 2012; Tosics, 2019). Procesy privatizace a deregulace představují základní politické a ekonomické tendence transformačního období, které dodnes vzbuzují rozdílné reflexe ve vztahu k bydlení. Někteří autoři zdůrazňují pozitivní stránky privatizace v SVE spojené s nabýváním vlastnických práv (Stanilov, 2007a). Jiní popisují důsledky v podobě nedostupnosti a zhoršení kvality bydlení (Ivanička a Ivanička, 2007; Pixová, 2020), vzniku mocenských struktur založených na politickém podnikání na pomezí legality (Klíma, 2015) nebo rozmach obchodu s chudobou (Kupka et al., 2021). Podle dalších autorů (např. Sýkora, 2009) tyto procesy otevřely prostor pro prohlubování rozdílů mezi obyvateli z různých socioekonomických skupin, etnickou segregaci nebo akceleraci cen nemovitostí a oslabení sociálního státu, který by nerovnosti tlumil.

Sektor bydlení v SVE později ovlivnily také globální procesy, zejména pak finanční krize po roce 2008. Ta je spojena s nástupem velkých investičních společností orientujících se na poskytování nájemního bydlení, prohlubující se prekarizací nájemníků, nejistotou bydlení a celkovou komodifikací sociální funkce bydlení (Lombard, 2021; Muñoz, 2018; Soaita, 2022; Waldron, 2021). Kritičtí urbánní geografové tyto fenomény souhrnně označují termínem krize bydlení (např. Madden a Marcuse, 2016), který se začal v souvislosti se zvyšující se nedostupností bydlení v období po finanční krizi volně používat také v českém veřejném diskurzu. V tomto ohledu se bydlení v prostředí SVE začalo častěji pojímat jako investice (tzv. financializace bydlení) (Černá et al., 2020), což ovlivnilo i chování jednotlivců, státních i soukromých subjektů.

V reakci na dopady globální finanční krize se na poli kritického zkoumání bydlení objevuje také zvýšený zájem o městský aktivismus a boje za práva na město a bydlení (Muñoz, 2018; Soaita, 2022). V tomto ohledu mnozí autoři poukazují na specifickou povahu městského aktivismu v SVE a různorodost jeho podob, které neodpovídají rámcům sociálních hnutí utvářených převážně v prostředí západní literatury (Jacobsson, 2015a). Pro pochopení městských hnutí v SVE, kde je pro občanskou sféru charakteristická nízká důvěra ve formální instituce, ale také ojedinělost spektakulárních a ideologických forem aktivismu, je tak důležité znovu analyzovat procesy vzniku politického subjektu a nových solidárních vztahů (Bitušíková, 2015; Mihaylova, 2004; Williams a Horodnic, 2015).

Ve výzkumu prezentovaném v tomto článku se zaměříme na proces vzniku konkrétní nájemnické iniciativy Moje Písnice a na historické ukotvení tohoto procesu. K případu jsme se dostali skrze náš občanský zájem o problematiku práva na bydlení a na město. V českém prostředí jde o poměrně ojedinělý případ

nájemnické sebeorganizace, na kterém lze pozorovat formování kolektivního aktéra na pozadí postsocialistické transformace. Náš zájem i charakter případu nás vedly ke snaze o hlubší porozumění dané kauze z výzkumnické perspektivy, a to v souvislosti s tím, že relevantní studie věnující se nájemnickým iniciativám v českém prostředí spíše chybí a tématem se zabývají převážně média nebo angažované skupiny.

Nejde však pouze o absenci širšího zájmu o téma v českém prostředí. I zahraniční výzkumy v prostředí SVE se věnují především formám a taktikám organizace nájemnických hnutí, jak poukazujeme v první kapitole teoretické části. V té souvislosti Jacobsson a Korolczuk (2019) zdůrazňují, že výzkumy by se měly zabývat vznikáním politického aktéra v kontextu městského aktivismu v SVE. Téma utváření kolektivního aktéra v kontextu aktivismu za bydlení zpracováváme v druhé teoretické kapitole. Jako rámec nám slouží role každodenních vztahů (Jacobsson a Korolczuk, 2019; Soaita, 2022) a význam emocí při mobilizaci i jejich historické souvislosti, což není dosavadním výzkumem městských hnutí v SVE dostatečně analyzováno a v českém kontextu dokonce chybí úplně. V předkládané studii si klademe ústřední výzkumnou otázku: *Jak se utvářel kolektivní městský (nájemnický) aktér (iniciativa Moje Písnice) v kontextu privatizačního procesu postsocialistické transformace?*

V empirické části článku přinášíme analýzu skupiny nájemníků pražského sídliště Písnice spojených v iniciativě Moje Písnice (dále jen Iniciativa). Iniciativa vznikla na pozadí privatizačních procesů, kdy docházelo k převodu bytového sídliště do soukromé sféry. Privatizace stávajícím nájemníkům, obvykle původně podnikových bytů, představovala v českém prostředí běžnou praxi. V některých případech však došlo k privatizaci velkých bytových fondů do rukou soukromých investičních společností, což vedlo ke zhoršení nájemních podmínek a vyvolalo silné reakce původních nájemníků (Černá et al., 2020), což byl i případ Písnice. Zkoumání Iniciativy dává vhled nejen do formování kolektivního aktéra v prostředí městského aktivismu v SVE, ale také přináší důležité svědectví o prožívání transformačních procesů, v tomto případě privatizace, optikou samotných nájemníků.

Městská sociální hnutí ve střední a východní Evropě

Koncept „městských sociálních hnutí“ vznikl v reakci na nedostačující pozornost urbánní sociologie k fenoménu nepokojů ve městech. Starší výzkumy (např. Castells, 1983) pojímaly městská sociální hnutí jako možnost ovlivnit utlačující sociální struktury, pozdější výzkumy se zaměřovaly na vliv, diferencovanost, rozdrobenost a schopnost těchto hnutí ovlivnit způsoby rozhodování ve městě (Mayer, 2006; Mayer, Boudreau, 2012; Pickvance, 2003). Obecně lze říct, že městská hnutí usilují o ovlivnění fyzického prostoru, sociálních vztahů a politického procesu ve městě (Pruijt, 2007). Jsou různorodá, ale všechna prosazují „právo na město“ ve smyslu přístupu ke zdrojům (sociální služby, bydlení) a proměny

vlastní identity prostřednictvím proměny městského prostředí (Lefebvre, 1968). Městská hnutí ze své podstaty vystupují proti těm, kteří z procesu urbanizace těží přidanou hodnotu (developeři a investoři) (Harvey, 2008), čímž se snaží artikulovat jiné než kapitalistické významy městského prostoru.

Zatímco na Západě městská hnutí vznikala jako reakce na krizi fordismu v šedesátých letech, v SVE představují odpověď na specifickou podobu postsocialistické transformace (Domaradzka, 2015; Hamel, 2014; Mayer, 2007). Konkrétně reagují na proměny města v důsledku urbánní neoliberalizace a na vznik nových nerovností ve městě (Jacobsson, 2015b; Petrović a Backović, 2020; Pixová a Sládek, 2016; Polanska, 2010; Stanilov, 2007b). Vývoj demokratických institucí v SVE zaostával za tržními mechanismy, což vedlo k demokratickému deficitu na lokální úrovni, ztrátě vlivu samospráv na městský prostor, neomezené moci soukromého sektoru, korupci, propojení ekonomických a politických elit a omezení příležitostí pro aktivismus (Cook, 2010; Horák, 2007; Jacobsson, 2015a; Pixová, 2018, 2020; Sýkora a Bouzarovski, 2012; Temelová, 2009). Pixová (2018) nazývá tyto změny postsocialistickou šokovou terapií. Územní plány měst, základní nástroj proti deregulovanému rozvoji měst, v tomto kontextu naopak sloužily pro facilitaci soukromých a ekonomických zájmů a byly předmětem četných změn¹. Aktivisté v SVE tak jednají spíše v uzavřené struktuře politických příležitosti, v „institucionálně inkoherentním kontextu postsocialistické transformace a ne-transparentním legálním prostředí“ (Pixová, 2020, s. 19–20). V postsocialistickém prostředí dochází k nekultivovaným a neregulovaným konfliktům a vzájemné delegitimizaci aktivistů a politiků. Koalice mezi různými aktéry v tomto prostředí pak hrají podstatnou roli (Clément, 2015; Horák, 2007; Pixová, 2018; Polanska, 2015; Polanska a Piotrowski, 2015).

Jiní autoři poukazují na rozmanitost aktivismů v SVE, které nabývají různých podob od profesionálních a formálních organizací k neformálním iniciativám organizovaným zespoda po flexibilní organizační formy upravující svou podobu podle okolností (Bitušíková, 2015; Petrović, 2020). Rozmanitost se projevuje také tím, že aktivismus není nutně politický, často má etický ráz občanské sféry a nepolitické politiky (Jacobsson, 2015a) nebo je lokálně zaměřený i bez ohledu na to, že je *per se* reakcí na globální procesy (Pixová, 2018). Výzkumníci městských hnutí v SVE poukazují na metodologickou nutnost jít za hranice analýzy protestních událostí nebo sítí advokačních organizací (Císař, 2008, 2013; Jacobsson, 2015a; Jacobsson a Korolczuk, 2019) a zaměřit se na jiné druhy politického jednání. Městští aktivisté se často svou organizací staví do opozice vůči institucionálním a organizačním formám občanské sféry (NNO) a zdánlivě nepolitickou činnost proměňují v praxi aktivního občanství (např. hodiny jógy zdarma), žijí politikou každodennosti a budují vztahy založené na solidaritě (Jacobsson, 2015b; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Polanska, 2020).

¹ Např. v roce 2013 Arnika zaznamenala víc než dva tisíce změn v Pražském územním plánování (Pixová, 2020, s. 42)

Nájemnická hnutí v SVE

Specifickou formou boje o bydlení v SVE jsou nájemnická hnutí. Svým způsobem tak představují předpoklad pro boje o město, protože jak poukazuje Muñoz (2018), centrálním prvkem bytí ve městě je domov, bez kterého je boj za město problematický nebo nemožný. Výzkum nájemnických iniciativ v prostředí SVE se věnuje především formám organizace, taktikám a tvorbě aliancí. Co se týká organizace, nájemnické organizace nabývaly v prostředí SVE různých forem od sebeřídicích komitétů usilujících o privatizaci, renovaci a stavbu nových bytů pro nájemníky (Láng-Pickvance a Manning, 1997; Pickvance, 1994, 1996) po komunitní organizaci a bytová partnerství, které usilovaly o ochranu susedství (např. proti nelegálním stavbám) nebo o údržbu bytů (Aidukaite, 2015). Z hlediska tvorby aliancí mají nájemnická hnutí v SVE rysy transakčních hnutí (snaží se budovat vztahy s jinými organizacemi), ale zároveň jsou založené na sebeorganizaci (Polanska, 2015). Na rozdíl od NNO jim mnohdy chybí finanční podpora ze zahraničí a fungují na základě menších buněk a pragmatických zájmů (Polanska). V souvislosti s polským hnutím Polanska poukazuje na taktickou důležitost budování aliancí (např. mezi nájemníky a squatterry), na roli zprostředkovatelů s vysokým sociálním a kulturním kapitálem, asymetrický vztah mezi médii a aktivisty a na důležitost strategických aliancí s politiky (Jezierska a Polanska, 2018; Polanska, 2015; Polanska a Piotrowski, 2015). Dochází také k závěru, že konsolidovaná, neflexibilní, ideologická a identitární pozice může být překážkou pro budování aliancí. Co se týká taktik, nájemnická hnutí často interagují s institucionálním systémem, než že by se ho pokoušely přímo konfrontovat (Polanska, 2015). Příkladem jsou členové Sdružení nájemníků Prahy 1, kteří vstoupili do politiky a pokoušeli se o redistribuci peněz z privatizovaného majetku nebo protestovali proti deregulaci nájmu (Pixová, 2020, s. 95–96).

Pro nájemnická hnutí v SVE je podstatná ambivalentní role privatizace bydlení. V západní literatuře je privatizace považována za negativní jev doprovázející neoliberalizaci západních měst v osmdesátých letech a je spojována s deregulací, zeštíhlením sociálního státu, nadvládou tržní logiky, oslabením městských demokratických institucí a s komodifikací měst (Brenner a Theodore, 2002; Mayer, 2007, 2016; Peck et al., 2013). Hnutí bojující za právo na město jsou proto asociována s bojem proti privatizaci, a ne za ni. Jak ale ukazují výše uvedené výzkumy, boj za privatizaci může být v SVE naopak předmětem artikulace práva na bydlení a důvodem občanské mobilizace. To vychází z odlišných historických souvislostí, kdy velké množství lidí mělo možnost privatizovat státní nebo podnikové byty, které před revolucí obývali, a zajistit si tak bezpečné bydlení v době, kdy se oslabovala státní podpora bydlení, docházelo k celkové deregulaci tržního prostředí a s tím související komodifikaci celého segmentu bydlení. K rámování těchto bojů za privatizaci koncepty práv na město a na bydlení přistupujeme po následující úvaze. Na jednu stranu je privatizace individualizujícím procesem nabývání majetků, proto jen stěží můžeme v tomto případě boje za bydlení mluvit o kolektivní spotřebě (např. městské byty nebo doprava), o které usilují městská hnutí (Castells, 1983). Na druhou stranu musíme mít na mysli, že právo na město a na

bydlení nerozporuje malé soukromé vlastníky. Klíčovým kritériem tedy nemusí být soukromé vlastnictví jako takové, ale těžba renty na úkor těch, kdo nevlastní. To časem vede k monopolizaci, nadvládě velkých investičních společností a odsunutí nemajetné třídy za město (což bylo případem i několika našich informantů z Písnice). Na tento rozdíl mezi malým soukromým vlastníkem a velkou společností upozorňoval už i Karl Marx (1959), ze kterého vychází mimo jiné i teoretici práva na města Lefebvre a Harvey. V kontextu SVE je také důležité zmínit, že jednou z funkcí bydlení je ontologická jistota, která v období politické a ekonomické turbulence hraje velkou roli (Dupuis a Thorns, 1998; Gibas, 2015). V tomto ohledu a v kontextu postsocialistické transformace může privatizace do rukou nájemníků nebo nájemnických organizací (družstev nebo společenství vlastníků) představovat specifickou formu boje za právo na bydlení v deregulovaném prostředí, kde se prosazují velké investiční společnosti orientující se na výtěžek z nájmu.

Formování nájemnické iniciativy v kontextu transformačních procesů SVE

Formování nájemnických iniciativ představuje málo prozkoumané téma utváření kolektivního aktérství v podmínkách, které jsou spojené spíše s nízkou mírou angažovanosti. Samotná precarizace bydlení je spojována se snížením schopnosti nájemníků bojovat za právo na město a být politicky aktivní (Muñoz, 2018; Waldron, 2021). Transformace devadesátých let (privatizace a komodifikace bydlení, individualizace, zvětšující se nerovnosti) zase s odmítnutím občanské participace (Aidukaite, 2015), a to hlavně u sociálně slabších skupin (Pickvance, 2001). Mnozí (Lombard, 2021; Soaita, 2022) si nicméně všímají, že i v nerovných a nejistých podmínkách nájemního bydlení se objevuje aktérství formující rezistenci a specifické podoby aktivismu, které jsou méně spektakulární a ideologické a mohou tak unikat pozornosti výzkumníků. Jak poukazuje Jacobsson a Korolczuk (2019), města vytváří prostor, kde se lidé organizují směrem od privátního k veřejnému, ale způsobem, který je bližší každodennímu životu. Kolektivní identita, která je předmětem výzkumu mobilizace sociálních hnutí, se tak netvoří ani tolik vybočením z každodennosti, například sdílenou účastí na protestu nebo jiných aktivitách zaměřených navenek (Gamson, 1991) nebo vymezením se vůči opoziční skupině aktérů, ale sdílením každodenních aktivit a starostí (Flesher Fominaya, 2010). Malé činy a interakce každodenního života mohou být klíčové pro cestu k aktivismu v prostředí SVE, které je v mnohém ohledu specifické. Veřejný prostor je depolitizovaný, v občanském sektoru vládne nedůvěra k ostatním, ale také ke spektakulárním kolektivním akcím, kde otevřený politický protest může nést rizika (Bitušiková, 2015; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Mihaylova, 2004; Williams a Horodnic, 2015). Jacobsson a Korolczuk (2019) poukazují na to, že pro zapojení do městského aktivismu v SVE jsou důležitá tzv. „společná místa“, kde lidé mohou probírat své starosti, kde se také formují jejich identity a která jsou v důsledku také místem pro rozvoj kolektivního aktérství. Takovými místy mohou být veřejné služby v sousedství, části ulic, domů nebo veřejného prostranství, kde se osobní mise s veřejným. Bradley (2014) v té souvislosti poukazuje na tzv. lokalismus při

budování demokratických aktivistických struktur, kdy z podstaty nehierarchické a každodenní vazby mezi nájemníky nebo sousedy, původně založené na každodenní solidaritě (půjčování nářadí, sdílení novinek, starost o společné prostory domu apod.), mohou sloužit jako podklad pro organizaci nájemnické iniciativy ve chvíli, kdy dochází k ohrožení, například pod tlakem na vymístění.

Kromě procesu privatizace a budování každodenních lokálních vazeb analyzujeme význam emocí v kontextu hnutí Moje Písnice. Emoce hrají klíčovou roli ve výzkumu politické participace (Adams, 2003; Della Porta a Giugni, 2013; Summers-Effler, 2002) a celkově v intersubjektivním procesu tvorby (politických) významů (Durnová, 2018). Spolu se Sarou Ahmed (2014) pokračujeme v sociologickém přístupu, který rozumí emocím jako praktikám, které se odvíjí od sociálních a kulturních podmínek. V kontextu postsocialistické transformace se pak objevuje směsice sdílených emocí, od euforie a naděje k deziluzi, nostalgii, zlosti a naštvání (viz sborník Svašek, 2006a). Transformace ve sféře bydlení tedy není pouze o politické a ekonomické změně, ale také o emocionálních procesech, které mohou vést k různým druhům jednání. Vlastnictví se transformuje do podoby „lepkavého objektu“ (Ahmed, 2014), se kterým je spojená touha a uspokojení, ale také frustrace při jejich nenaplnění. Tento společenský význam vlastnictví se šíří pomocí procesů privatizace, restituce, statní podpory hypoték či reklamy. Restituce není jenom ekonomickým procesem, ale i emocionálním dramatem pro majitele, kteří ji považují za návrat morálního dluhu, ale také pro nájemníky, kteří do bydlení investovali práci, čas a prožili v něm část svého života (Zerilli, 2006). Emoce přitom nejsou jen individuálním fenoménem, ale mají formu „společenských emočních diskurzů a činů“, tělesných zážitků (zejména v napojení na území), ze kterých se odvíjí osobní a sociální identita, jak ukazuje výzkum dynamiky majetkových vztahů na česko-německém pohraničí (Svašek, 2006b, s. 110). Někteří autoři (např. Fullilove, 2016; Valli, 2021) staví emocionální prožívání do centra problematiky gentrifikace a vymístění. Poukazují na dopady nepřímých forem vymístění nebo prekarizace v bydlení, na vnímání smyslu života a duševní zdraví nájemníků. Od emocí a jejich sdílení, v souvislosti s proměnami města, se pak odvíjí možnosti rezistence vůči různým formám vymístění (Fullilove; Valli). V té souvislosti poukazuje Polanska (2017) ve své studii polských nájemníků na propojení procesu kolektivní organizace a přerodu negativních emocí studu a viny v oprávněný hněv či naději a zplnomocnění. Právě proměna negativních emocí v pozitivní zážitky naděje a aktérství souvisí se zvýšenou participací v aktivismu a schopností překonávat výzvy, které aktivismus přináší, jak poukazují výzkumy na poli sociálních hnutí (Fletcher Fominaya, 2010).

Metodika

Vzhledem k explorační povaze výzkumného problému, zabývajícím se fenoménem utváření kolektivního aktéra, jsme zvolili kvalitativní výzkumnou strategii. Výzkum tedy používal také kvalitativní metody sběru dat, polostrukturované

rozhovory, které jsme doplňovali vlastním pozorováním při pohybu po sídlišti nebo neformálními rozhovory s obyvateli a podporovateli Iniciativy. Výzkumný kontext sídliště Písnice jsme zvolili na základě našeho občanského zájmu o oblast práva na bydlení (viz pozicionalita níže), a tedy i obeznámenosti s kauzou. Chtěli jsme celému případu porozumět především z pozice jeho aktérů – obyvatel – a přispět tak k vědění o aktivismu na poli bydlení v České republice. Zároveň v nás ale iniciativa Moje Písnice probouzela výzkumný zájem, protože jde v českém kontextu o jedinečný případ městského hnutí, které bojovalo o podobu privatizace. Písnici jsme zvolili také proto, že k boji docházelo poměrně nedávno (v letech 2016–2020), a bylo tak možné dostat se k aktivním členům a jejich vzpomínkám. V případě Písnice šlo také o nájemní bydlení vlastněné jedním subjektem, což snižovalo komplexitu a zkreslení. Hlavním kritériem výběru informantů byl převážně status dlouhodobého obyvatele sídliště (více jak 15 let) a také aktivní zapojení v iniciativě Moje Písnice nebo v případě solidárních aktérů aktivní podpora jejího úsilí. Pro výběr konkrétních informantů jsme pak použili metodu sněhové koule, kdy jsme nejdříve oslovili klíčové figury Iniciativy, které nám následně pomohly kontaktovat další aktivní nájemníky, kteří Iniciativu podporovali a účastnili se jejích aktivit. V tomto procesu jsme se také snažili o určitou heterogenitu souboru, aby se v něm objevili i lidé, kteří nebyli v samotném jádru Iniciativy. Výzkumný soubor tvořilo 11 nájemníků (šest mužů a pět žen) a jedna podporovatelka, která byla zároveň místní političkou. Velikost výzkumného souboru se řídila principem saturace, kdy jsme průběžně analyzovali získaná data a neustále se tázali, zda se setkáváme s novými významy a kategoriemi, nebo zda dochází k nasycení. Rozhovory probíhaly v různých prostředích, která si vybírali samotní participanté (doma, v práci, ale také online v důsledku pandemie covidu-19). V rozhovorech jsme se nezaměřovali pouze na období privatizace, ale také na celkovou zkušenost s životem na sídlišti, abychom pochopili širší kontext utváření kolektivní organizace, vztah lidí k místu, a tedy i možné historické souvislosti. Ústředním tématem rozhovorů byly otázky zaměřené na vznik Iniciativy v kontextu privatizace sídliště a subjektivní zkušenost s jejím fungováním i následné prožívání dopadů privatizace a samotného zapojení do Iniciativy.

Ve výzkumu jsme se také vyrovnávali s pozicionalitou vlastní i našich informantů. Naše vlastní role ve výzkumu byla spojena s naším vztahem k akademické instituci, ale také s dalšími aktivitami, které vycházejí z našeho zájmu o širší hnutí za právo na bydlení v ČR. Právě tato druhá role nám pomohla navázat důvěru při prvních kontaktech, ale vyvolávala také obavy, jak s informacemi bude dále nakládáno a k čemu budou využity, zejména v souvislosti s pocíťovanou nejistotou bydlení v budoucnu. Otázky důvěry a smyslu výzkumu tedy byly klíčové. Někteří členové Iniciativy vyjadřovali únavu z podávání rozhovorů do médií, měli pocit, že jejich svědectví je ve chvíli, kdy už je „dobožováno“, zbytečné. Na tyto obavy jsme se snažili reagovat rozpoznáním jejich pocitu nespravedlnosti z prodeje sídliště investiční společnosti. Pro lepší pochopení respondentů jsme často popisovali i naše další aktivity, do kterých jsme se zapojovali nejen jako

akademici, ale také jako aktivisté v oblasti bydlení (např. v organizaci Re-set). Poukazovali jsme na naši provázanost s občanským sektorem a možnost využít výsledky a zkušenosti pro podporu komunitního organizování v jiných sousedstvích, které čelí vymístění. Pro některé informanty bylo důležité slyšet, jaká instituce výzkum financuje a jakým způsobem a kde budou data z výzkumu použita (například, že budou anonymizována; nebudou použita v médiích apod.).

Ke sběru a analýze dat jsme přistupovali v duchu tematické analýzy (Nowell et al., 2017) a konstruktivistické zakotvené teorie (Clarke, 2006; Charmaz, 2012). V praxi to znamenalo, že jsme od začátku rozhovory průběžně kódovali, vytvářeli předběžné kategorie, na jejichž základě jsme dále upravovali výzkumnou otázku i samotné dotazování. Tyto kroky jsme prováděli nezávisle na sobě a analytické kategorie opakovaně srovnávali pro zvýšení validity závěrů. V analýze jsme nicméně neprocházeli striktně všechny kroky doporučené zakotvenou teorií, ale zůstali spíše u popisu klíčových kategorií a témat, které jsme propojovali do smysluplného příběhu, jenž kopíroval některé chronologické události spojené s historií sídliště.

V analýze jsme postupovali tak, že každý člen týmu prošel prvních 2–3 přepsaných rozhovorů a vytvořil soubor kódů a předběžných kategorií. Po tomto prvním kole jsme rozčlenili kódy v rámci několika chronologických etap (před privatizací, období první privatizace, mezidobí, druhá privatizace a postprivatizační období) a dále jsme tato období i tematické celky zpřesňovali. Pro zacílení analýzy jsme se nejdříve zaměřili především na období druhé privatizace, které bylo spojené s fungováním iniciativy Moje Písnice. Postupně ale začalo být zřejmé, že témata vynořující se v předchozích etapách příběhu informantů hrají podstatnou roli při interpretaci vznikání kolektivního aktéra v období boje o druh privatizace (tedy mezi lety 2016 a 2020) a začali jsme s nimi tedy pracovat mimo rámec chronologických etap. Oproti klasickému postupu zakotvené teorie jsme také, spíše než čistě induktivní metodou, vynořující se kategorie diskutovali s literaturou a vnesli tak zaměření na emocionální stránku formování Iniciativy a historický kontext, které podle nás představovaly nejzajímavější část analýzy. Na základě několika kol pročitání, kódování, shlukování a diskuse s literaturou i kolegy v týmu, jsme se shodli na hlavních kategoriích, které přibližují proces utváření kolektivního aktéra, povahu samotné organizace, její demokratický a emancipační potenciál, dopady organizování a samotné privatizace na prožívání členů Iniciativy. Pro účely tohoto článku pak prezentujeme několik klíčových tematických celků, které mapují utváření kolektivního aktéra v kontextu privatizačního procesu postsocialistické transformace:

- sociálně-historické podmínky utváření kolektivního aktéra,
- od neformálních vztahů k občanské organizaci a role intersubjektivní emocí ve vzniku kolektivního aktéra,
- utváření organizace a její emancipační role,
- proměna prožívání a následná demobilizace.

Výsledky výzkumu

Empirická část textu zodpovídá vytyčenou výzkumnou otázku a pokrývá hlavní aspekty vzniku iniciativy Moje Písnice i následnou zkušenost s jejím fungováním. Pro lepší pochopení celého procesu utváření Iniciativy i jednotlivých zkoumaných fenoménů radíme text chronologicky, vkládáme do něj také faktografické poznámky k historii sídliště a vývoji privatizační kauzy. První část se věnuje aktivizačním momentům a předpokladům pro zformování Iniciativy (sdílná identita, očekávání a pocit nespravedlnosti z jejich nesplnění), druhá část emancipačnímu potenciálu organizace. Poslední část je věnována důsledkům nejen mobilizace a organizace samotné, ale i konečné privatizace.

Předpoklad utváření kolektivního aktéra: sociálně-historické podmínky

Sdílená identita a sdílená každodennost

Projekt sídliště Písnice vznikl v druhé polovině sedmdesátých let. V rámci kolektivizujícího principu se na výstavbě sídliště podíleli budoucí obyvatelé, tehdejší zaměstnanci státních podniků (Vojenské stavby, Plynárny, Ministerstvo paliv a energetiky aj.) (Rychlíková, 2021). Tento princip byl charakteristický pro sociální skladbu sídlišť za socialismu, kde byli často obyvatelé umísťováni dle společného zaměstnavatele. Na jeho základě byla nejen socioekonomická, ale i věková skladba sídliště spíše homogenní. Obyvatelé sídliště Písnice spolu tedy sdíleli podobné životní milníky, zahrnující například výchovu malých dětí. Klíčové podmínky poskytnutí bydlení spočívaly v zapojení se do stavby sídliště a v závazku setrvání po dobu dalších 10 let v daném podniku: „... všichni, když dostávali ty byty, tak museli pracovat na tom sídlišti, odpracovat hodiny, pak být 10 let u toho podniku“ (r5). Společný každodenní život nahrával vzniku sdílené identity na sídlišti. Jako podstatné identifikují respondenti to, že se v době nastěhování nacházeli v podobné životní situaci („mladí novomanželé“) a s ostatními sdíleli určité charakteristiky, které vnímali pozitivně („perspektivní“, „samí slušní, příjemní lidé“, „normální Češi, taková střední třída“). Sousedskou komunitu tak spojují především s existencí sousedské solidarity a vzájemného rozpoznání se: „... společně jsme slavili třeba narozeniny dětí, tadyhle jsme chodili si dělat ohýnky, opejkat burty, jo, prostě znali jsme se tu, mohli jste se na kohokoliv obrátit.“ (r3) Jak ukazuje jedna z respondentek, sdílená identita byla také posilována absencí silných sociálních nerovností (buď na základě práce, nebo etnicity): „... zajímavá tady byla skladba obyvatelstva, tady bydleli úředníci ministerstva průmyslu, ale vedle rodina Roma-kopáče, který pracoval v nějakém podniku energetickém, takže dostal vlastně větší byt než můj manžel jako inženýr, tady se to nerozlišovalo...“ (r3)

Infrastruktura sídliště a blízkost k přírodě posilují kolektivní identitu tím, že jí dodávají sdílený narativ o minulém krásném a nerušeném životě:

... bydlelo se mi tam krásně, člověk vidí svoji práci každodenně, ví, jak to tam probíhalo... (r8)

... to tam bylo moc příjemný pro děti, uzavřený, nejezdily tam auta, jenom místní tam parkovali, takže jsme tam byli hrozně spokojení, tam ta Modřanská rokle, bylo kam chodit do přírody. (r10)

Zároveň infrastruktura sídliště poskytovala prostor pro mezigenerační setkávání, (např. bazén, kam rodiče vodili děti plavat) (Hoření Samec a Lehečka, 2020, s. 31). Celkově se dá říct, že socialistická politika bydlení a s ní související podmínky se svým způsobem podílely na utváření sousedských vazeb na sídlišti, které později hrály roli při vzniku Iniciativy.

Sociální psychologové Haslam a Reicher (2012) popisují, že jedním ze základních předpokladů vzniku rezistence je přesvědčení skupiny, že sdílená identita je předmětem nespravedlivého útlaku. V případě Písnice jako i v případě mnohých městských iniciativ v SVE nebyl pocit nespravedlnosti odvozen od ideologie, jako spíše od každodenních pragmatických zájmů (bydlet) a určitého historického momentu, který přinášel nové možnosti. Zažitá sociální norma devadesátých let deklarovala právo na odkup bytů stávajícím nájemníkům a podporovala sdílená oprávněná očekávání: „*všichni skoro v České republice měli možnost odkupu těch podnikových bytů*“ (r3). Touha „bydlet“, jak často říkali informanti, je individuálním, ale zároveň společným pragmatickým cílem, daným novou sociální normou, která pak spojovala většinu obyvatel sídliště nad rámec neformálních sousedských vazeb: „*Nás sjednocovalo to, že chceme získat ty byty, jako do svého vlastnictví... neplatit nájem... tam nějaká ideologie nebyla.*“ (r1) Privatizace do rukou stávajících nájemníků měla zaručit kontinuitu a zachování principu práva na bydlení (pro část nájemníků) také v novém tržním prostředí: „*... když jsem odcházel od vojenských staveb, které se rozpadly '93, tak nám bylo řečeno, že ty byty vlastně nám přenechaj*“ (r12). Podle respondentů se tyto přísliby opakovaly i po převedení sídliště do rukou polostátní společnosti ČEZ v devadesátých letech, kdy začalo docházet i ke konkrétním přípravám převodu majetku.

Sdílený pocit nespravedlnosti

Klíčový moment, který zvýšil pocit nespravedlnosti, nastal kolem roku 2003, kdy mělo dojít k dlouho připravované privatizaci do rukou bytových družstev: „*My jsme dostali nabídku od ČEZu, abysme ty byty odkoupili, ale s tím, že nám neodprodají jednotlivé byty, ale že se můžeme utvořit po logických a logistických celcích.*“ (r5) Nájemníci shromáždili kapitál, mnozí z nich prodali auta nebo chaty, vzali si půjčky nebo úvěry, aby dosáhli na základní vklad do družstva. Z prodeje nicméně v poslední chvíli sešlo, když ČEZ od prodeje bytů nájemníkům odstoupil s argumentem ekonomické nevýhodnosti transakce a možných obvinění akcionářů z neplnění principu řádného hospodaře. V tento moment tak došlo k delegitimizaci původní dohody o právu na bydlení jako o právu na odkup, postaveném na vstupních podmínkách vycházejících z předlistopadového diskurzu bydlení. Převládá zcela nový diskurz, určený čistě tržními měřítky, který vtiskl privatizaci odlišnou podobu.

Delegitimizace dohody a důsledky z neuskutečněné privatizace vyvolaly v nájemnících *sdílený pocit nespravedlnosti*:

... No ta nespravedlnost. Manžel měl pocit opravdu, že musel být u toho podniku, od kterého to dostal, že tam musel být 10 let. Jako nás opravdu okradli, všichni ti lidi měli právo na ty byty. Protože to dostali od toho podniku... (r11)

Tuto zkušenost popisují jako „skličující“, „demotivující“, „vyvolávající nejistotu“. Někteří lidé se odstěhovali, ale část sídliště se s ČEZem neúspěšně soudila, čímž situace na mnoho let „zamrzla“. Informanti uváděli paralelu s kauzou OKD bytů² a vnímali v neproběhlé privatizaci a neúspěšných soudech hlubší vliv korporátních zájmů na justici a politiku. Konkrétní zkušenost s nerovným postavením běžných občanů a velkého kapitálu pak funguje jako jeden ze zdrojů emocí vzteku a bezmoci silně zakotvených v dynamice polistopadového vývoje:

Byli jsme nadšení, že se jdeme soudit, že to přece musíme vyhrát, a když jsme to prohráli a zjistili jsme, že proti ČEZu nemáme šanci, zřejmě v téhle republice, tak to bylo takový skličující, no. A pak se to vlastně, zavřely se vody a bylo to, bylo ticho, nic se nedělo. (r10)

Již před samotným vznikem iniciativy Moje Písnice se tak na sídlišti hromadilo naštvaní a frustrace na základě pocitu nespravedlivého útlaku a sdíleného pragmatického zájmu bydlet. Ale zároveň nešlo jen o něj, předpoklady pro pozdější mobilizaci se odvíjely od sousedské komunity, vyznačující se sdílením každodenních věcí, identifikací s místem a zážitkem dobrého bydlení.

Od neformálních vztahů k občanské organizaci a role intersubjektivní emocí ve vzniku kolektivního aktéra

Mobilizaci nájemníků odstartoval v roce 2016 nečekaný krok ČEZu, který měl definitivně zneplatnit oprávněná očekávání spjatá s bydlením na sídlišti. Jako klíčový moment identifikují všichni respondenti obdržení formálního dopisu, který v nich vyvolal „šok“. Dopis obsahoval oznámení, že se sídliště bude prodávat do rukou investiční společnosti. V tuto chvíli nešlo již „jen“ o to, zda situace zůstane nadále stejná (nájem u ČEZu) nebo se zlepší (privatizace bytovým družstvům), nýbrž o hrozbu zhoršení situace (zvyšování nájmů, změna podmínek užívání bytů), a zejména pak o potvrzení neplatnosti dohod a očekávání spjatých s historií života dlouhodobých obyvatel tohoto místa: „*Doufali jsme, že ten byt bude jednou náš.*“ (r11) Obyvatelé byli postaveni před hrozbu nepřímého vymístění prostřednictvím navýšení nájmů a nevýhodných smluv v případě nástupu soukromé

² Blíže o kauze pojednává například kapitola „Financializace bydlení. Když se z domova stává investice“ (Černá et al., 2020) v knize *Za hranice kapitálu*.

investiční společnosti jako nového vlastníka. Podle Twigge-Molecey (2014) nebo Desmonda a Shollenberger (2015) vymístění může mít i subtilní, nepřímou formu, kdy k vynucenému odstěhování nedochází na základě přímého vypovězení z nájmu nebo evikcí, ale na základě zásadní proměny podmínek, které stěžují aktuální nebo budoucí život v daném místě (zvýšení nájmu, proměna veřejných služeb, zhoršení životního prostředí apod.). Vymístění v tomto ohledu představuje podstatnou změnu v mocenských vztazích, která znemožňuje dále se identifikovat s místem k životu (bydlení v překérním nájmu) a spojovat s ním svou budoucnost. Informanti spojovali tento moment se směsicí negativních emocí (naštvaní, zmatení, zlost), prohlubující již dříve přítomný pocit nespravedlnosti: „... *soused, který pracoval ve vojenských stavbách, to sídliště stavěl vlastníma rukama a teď najednou měl zjistit, že to celé stavěl pro nějaké developery a že z toho bude platit pěkně vysoký nájem*“ (r3).

Vznik Iniciativy byl spojený s rychlou proměnou původně negativních emocí v pocit sdílené naděje. To souviselo s jedním z prvních kroků Iniciativy, která v reakci na dopis podala žalobu na firmu ČEZ, kterou se snažila zpochybnit její vlastnické právo sídliště díky nejasnostem během privatizace ze státních podniků do polostátního ČEZu v devadesátých letech. Na základě žaloby první zájemce (investiční společnost finančníka Krupy) od plánované koupě odstoupil. Tento moment vyvolal v mnohých naději, že je možné situaci kolektivním organizováním změnit: „*Úplně nejlepší bylo, to byla taková ta největší naděje, když ten Krupa, který to chtěl koupit, a vlastně to sídliště podalo proti tomu ten protest, tak to byla taková naděje, že on odstoupil.*“ (r4) Individuální pocity nespravedlnosti nebo bezmoci se v Iniciativě přetvářely na „bojovou náladu“ a euforii: „... *taková euforie, boj za něco, za něco našeho, něco, co nás docela stmelovalo*“ (r7) nebo posilovaly kolektivní odhodlání k odporu: „*500 nebo 1 000 lidí sešlo a tam se říkalo, že s námi takhle nemůžou jednat*“ (r8). Iniciativa se tedy stala svého druhu emoční infrastrukturou, která umožňovala projev silných emocí: „... *dozvídáte, že naše pozice není šťastná, ale zároveň něco se děje. Máte možnost vyjádřit se, projevit svůj názor a člověk si občas i zařve nebo zaskanduje*“ (r5), což vedlo k legitimizaci jejího vzniku a motivovalo členy k zapojování se oproti preferenci pouze individuálních řešení nebo uzavírání se v již existujících sítích na úrovni jednotlivých vchodů.

Podle mnohých autorů (Adams, 2003; Della Porta, Giugni, 2013; Summers-Effler, 2002) emoce představují důležitý rozměr aktivistického zapojení, jak se ale ukázalo v příbězích obyvatel, samy o sobě nejsou jediným předpokladem pro kolektivní mobilizaci nájemníků v městském prostoru. Obyvatelé je mohou také prožívat jako paralyzující: „... *já jsem vůbec nevěděla, co mám dělat*“ (r10) a u mnohých mohou vést k odcizení nebo bezmoci, jak se také projevilo u části sídliště, která zůstala nezapojená a pasivní:

Lidi bývali vzteklí, když šli, když jsem je potkávala, když jsem šla z práce a oni se vraceli, tak všichni zuřili, byli vzteklí, bezmocní. (r6)

... se cítili v nejistotě. Někteří bývali chtěli, aby to dopadlo dobře, ale nezapojovali se. Nevím, jestli měli strach... (r11)

V transformaci individuálních emocí na kolektivní sehrály důležitou roli užší sousedské vazby na úrovni jednotlivých vchodů, které byly spjaty s každodenností života na sídlišti a mohly tak poskytnout funkční platformu pro sdílení emocí. Jednotlivé vchody, oproti celému organismu sídliště, se typicky vyznačují menší mírou anonymity a odcizenosti. Ve zkoumaném případě navíc sítě vztahů ve vchodech překračovaly „pouhou“ sousedskou neformální komunitu tím, že již dříve byly nuceny utvářet družstva v době neuskutečněné privatizace v roce 2003. Prvotní neformální skupina sousedů z jednoho vchodu tak zorganizovala (s využitím letáček, FB skupiny, plakátů) setkání obyvatel celého sídliště, na kterém se mohli potkat do té doby neorganizovaní obyvatelé. Tento moment představoval milník, umožňující vznik kolektivního subjektu přesahujícího původní komunity v jednotlivých vchodech:

Já jsem vlastně ten den fakt prošel vchod, byli jsme čtyři, takže jsme šli dolů do kočárkárny... A nějak jsme o tom začli diskutovat... a prostě první nápad byl, jestli bychom nemohli něco svolat, nějaký lidi, tak jsme nakopírovali letáčky. (r2)

Společné setkání ať už na úrovni vchodu a zejména pak na úrovni sídliště sloužilo jako platforma pro překlápění individuálních emocí nespokojenosti do organizované formy kolektivního jednání. Vznikání kolektivního subjektu probíhalo jako intersubjektivní proces, kdy původně individuální negativní emoce se skrze jejich sdílení měnily na kolektivní pocity naděje a nových možností, což nadále posilovalo význam utvářející se kolektivní iniciativy: „Já bych nevěděla, co sama udělat, ale tím, že oni měli nějaký plán, tak tam člověk ještě cítil nějakou naději, že by to ještě šlo.“ (r4) Respondentka (r4) zmiňovala, že důležitou roli v přetváření emocí hráli lídři, kterým se dařilo prvotní skepsi nájemníků skrze proslovy a alternativní plány zvrátit v naději:

Já myslím, že voni byli hrozně dobrý, ty mluvčí, myslím, že ta atmosféra naše, těch nájemníků, byla skeptická, ale oni těma proslovama nám dokázali dát tu naději, že to dáme, že se tomu postavíme a že se nám to podaří.

Emancipační potenciál kolektivního organizování

Struktura Iniciativy se skládala z jádra, což byli nejaktivnější členové Iniciativy (lídři), aktivních informantů ve vchodech (důvěrníků), aktivních členů mimo jádro a pracovních skupin s rotujícími rolemi a pasivní většiny. Demokratický potenciál struktury byl viditelný ve snaze o rovnou distribuci informací v celém sídlišti a ve způsobu rozhodování. Jednotlivé kroky Iniciativy se probíraly na setkáních jádra, informace se pak šířily dál po sídlišti prostřednictvím důvěrníků ve vchodech. Samotné šíření informací se dá považovat za demokratizační proces, protože právě utajování informací používali zástupci ČEZ a CIB (nový zájemce o odkup sídliště) jako nástroj dominance (např. zatajování vlastnické struktury CIB, neinformování o blížícím se termínu soutěže).

Emancipační potenciál demokratické struktury a způsobu rozhodování

I když byla Iniciativa postavena na hlasování, vždy se snažila najít konsensus nebo alespoň 2/3 většinu, aby nedocházelo k demotivaci členů. Iniciativa měla mandát rozhodovat „za sídliště“, ale z výpovědí aktivních členů byl patrný silný demokratický étos, kdy se do rozhodnutí snažili získat a následně promítat pestrost pohledů klíčových sousedských jednotek (vchodů):

Když jsme si to všechno vyříkali, tak jsme šli všichni do těch svých vchodů, promluvili jsme si s lidmi, zjistili, jak oni to jako viděli, řekli jsme svoje názory, my jsme se snažili vždycky... nejen ten můj názor... a pak na tý schůzi jsme hlasovali podle toho, co chtěli ty lidi z toho našeho vchodu. (r1)

Lídři tedy udržovali demokratický proces a zároveň mobilizovali ostatní tým, že probouzel naději u skeptických obyvatel.

Participace na budování struktury Iniciativy měla i bez ohledu na výsledek jejího fungování emancipační účinek, který respondenti spojovali s nabytým sebevědomím při prosazování vlastních zájmů a ztrátou obav z vyjádření svého názoru. Tyto dovednosti odporovaly naučenému vzorci danému výchovou v době minulého režimu, kdy nebylo zvykem se vůči něčemu veřejně ozvat:

Ze začátku mi přišlo, že dělám něco nepovoleného (protest v parlamentu). Jak jsme byli vychovaní, naše generace, že se nesmí protestovat a nesmí se nic říkat a nesmí se nesouhlasit, tak ze začátku jsme, ale pak jsme si postupně zvykli, pak už jsme nosili i píšťalky. (r12)

Kolektivní organizace a její demokratická forma napomohly k utvoření prostoru, kde se mohl jednotlivec emancipovat skrze možnost „být slyšen“: „*máte možnost vyjádřit se, projevit svůj názor a člověk si občas i zařve nebo zaskanduje*“ (r5).

Emancipace pomocí nabytí nových dovedností

Členové Iniciativy se postupně učili novým praktickým věcem, což vedlo k autonomii a nezávislosti na externí pomoci:

Když jsme dělali nějaký demonstrace, když jsme byli na Václaváku, tak jsme si tam sami získali nějakou elektrocentrálu, měli jsme tam svoje nějaký ty repráčky, všechno vybavení, plakáty jsme dělali v týhle místnosti, to jsme všechno kupovali a dělali jsme si to sami, jo, takže nikdo v tomhle směru nám nepomáhal. (r7)

Respondent (r2) kladl větší důraz na principy organizace, které spojoval s aktivním přístupem, na rozdíl od protestních událostí, které vnímal spíše jako defenzivní:

... pro nás byly důležité spíš ty setkání, které jsme měli na tom sídlišti, předání těch

informaci, postupu a koordinace. Okej, půjdu si zademonstrovat, ale to už je nějaká defenziva než to, že jsme se snažili nějak aktivně posouvat tu iniciativu dál.

Respondenti si osvojovali dále řečnické schopnosti, organizování lidí, schopnost jednat s politiky, motivovat lidi k zapojení či psaní petic a dopisů. Někteří účastníci mluvili o osvojení si dovedností, které jim do té doby nebyly vlastní: „*Já jsem introvert... když přijela poprvé televize, tak já vůbec, tak ježíšmarija, co budu dělat, nebudu přeci mluvit do televize, to prostě nešlo, no... a ke konci jsem neměl problém na demonstraci řvát do megafonu na všechny.*“ (r2) Zkušenost zapojení do Iniciativy a osvojení si schopností představují pozitivní důsledky kolektivního organizování na půdorysu původně apolitických sousedských vazeb. U některých respondentů fungovalo jako důležitá zkušenost, která podpořila i následnou občanskou aktivizaci, jak zmiňuje respondent (r5):

... to ve mě probudilo... aktivní angažovanost v tom směru, že když se něco kolem mě děje, tak nebudu sedět doma a jdu říci svůj názor. Já bydlím kousek, na druhé straně Modřanské rokle, a když se tam řeší budova, radnice apod., ... tak ... nemám problém ten svůj názor říct nahlas.

Proměna prožívání a následná demobilizace

V důsledku reakce (a mnohdy také ne-reakce) státního aparátu a politiků na iniciativu obyvatel mnoho z nich mluvilo o prokouknutí z naivity a ztrátě důvěry v zastupitelskou demokracii, kterou do té doby nebylo třeba zpochybňovat. Tento postoj vyvěral jednak z opakované zkušenosti s vysokou politikou vyvolávající skepsi, ale také zvyšující se přesvědčení o propojení politiky s byznysem. Dalším zdrojem skepse byla zkušenost se soudy, které, optikou obyvatel, spíše nahrávaly investiční firmě a ČEZu a obyvatele od snahy domoci se spravedlnosti odrážovaly: „*soudkyně řekla, ať si to dobře rozmyslí, jestli chtějí platit soudní poplatky*“ (r8), „*soudkyně je zrazovala, v tom momentě oni to položili taky*“ (r6). Od partikulárních zájmů (snaha zajistit stabilní domov) se tak členové Iniciativy dostali k obecnější kritice systému: „*... myslím, že nám to otevřelo oči*“ (r10); „*... čím víc jedete politicky-ma patrama, tím víc zjišťujete, že těm politikům na těch občanech vůbec nezáleží*“ (r5). Zároveň nabyli pocitu, že rezistence je nad jejich kapacitu: „*... ze začátku to nebylo náročný, všichni jsme běhali jak pominutý, chtěli jsme něco udělat a věřili jsme, že se nám to podaří, ale čím déle to trvalo, tak tím to bylo horší*“ (r9). Závěr organizování pak spojuje s pocitem bezmoci, který se dostavil ve chvíli, kdy i přes neustávající snahu došlo k prodeji sídliště společnosti CIB, která pro nájemníky představovala neprůhledný a nedůvěryhodný subjekt, aniž by se podařilo přesvědčit soudy nebo vysoké politiky o zájmech stávajících nájemníků: „*No, bylo to trpký v tom, že člověk chtěl něco vybojovat, ale je bezmocný, ta bezmoc.*“ (r12)

Iniciativa bojovala za privatizaci, která měla za cíl zvýšit jejich jistotu bydlení, místo toho byla zrealizována privatizace, která jejich nejistotu i prekarizaci

zvýšila. Jak zmiňuje většina respondentů, toto prozření a výsledná tržně motivovaná privatizace měly pro obyvatele demobilizační efekt a vedly k volbě individuálních řešení (odstěhování jinam, pořízení vlastního bydlení na hypotéku): „Člověk se musí postarat sám o sebe a nesmí věřit, nikomu.“ (r11) Individualizace řešení a stěhování za novým bydlením vedla k rozpadu komunity postavené na společném úsilí a dlouhodobém společném životě na sídlišti: „Když jsem měla úraz před dvěma lety, nebo třema. A zrovna rodina byla tak rozprchlá, tak já bych bez těch sousedů nepřežila, ale dneska, dneska bych už nepřežila, protože ti sousedé tu nejsou.“ (r3) Po sérii neúspěšných pokusů o privatizaci sídliště do vlastních rukou a po prodeji sídliště novému majiteli se Iniciativa stala neaktivní.

Diskuse a závěr

V článku jsme představili několik důležitých okolností, které nájemníci a členové iniciativy Moje Písnice spojovali se vznikem nájemnické iniciativy, čímž jsme odpovídali na klíčovou otázku o vzniku kolektivního aktéra v kontextu postsocialistické transformace.

Kolektivní organizace v případě zkoumané iniciativy vyvěrala ze společného života na sídlišti a z historických souvislostí bydlení, které se podílely na utváření sdílené identity a pocitu nespravedlnosti z nesplněných očekávání. Specifické podmínky podílející se na utváření kolektivního aktéra nájemnické iniciativy souvisely se socialistickou politikou bydlení a emocemi spojenými s privatizací. Společné soužití lidí stejné kohorty v socialistickém státě a záruky související s jistotou bydlení přispěly k následné organizaci založené na vztazích lidí, kteří mají podobné životní příběhy. Sdílená každodennost, která se projevovala ve společné výstavbě, práci, bydlení a trávení volného času s dětmi, ale také v organizaci praktických záležitostí v jednotlivých vchodech sídliště, se tak ukázala jako podstatná. Na přesměrování pozornosti k aktivismu založenému na každodennosti poukazují také předchozí výzkumy (Bradley, 2014; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Soaita, 2022). Celkově tyto závěry poukazují na důležitost rozvoje sousedské komunity jako předpokladu k občanské participaci, na její sociální, ale také materiální souvislosti.

Druhým důležitým zjištěním je role intersubjektivní emocí při vzniku nájemnické iniciativy. Intersubjektivita v případě nájemnické iniciativy pro nájemníky fungovala právě v kontextu existujících vazeb, kde se emoce mohly přetvářet v kolektivní a sdílené prožívání a neizolovat se v množství individuálních reakcí. Ve výzkumu bylo patrné původní nadšení členů Iniciativy a následné zklamání z aktivismu a politických institucí. V tomto ohledu případ odráží celkovou emocionální náladu transformačního období v SVE. Svašek v souvislosti s transformací uvádí: „... v mnohých částech regionu bouřlivý politický a ekonomický vývoj vyvolal silné pocity, od nadějí a euforie k rozčarování, závislosti, deziluzi, smutku, osamělosti a nenávisti“ (2006a, s. 2). Emoce, které jindy lidé prožívali individuálně nebo pouze jako sdílenou bezmoc, se v tomto případě pro-

jevovaly také kolektivně a přetvářely se v naději. Emocionální souvislosti nicméně nejsou častým předmětem zkoumání v souvislosti v transformaci v SVE. Jak uvádí Svašek, může to souviset s ustáleným způsobem diskuse ve vztahu k transformaci. Ta je spíše otázkou ekonomickou a politickou než emocionální. Ani výzkumy nájemnických hnutí v SVE se nezaměřují na emoce, ale spíše na formy nebo taktiky hnutí. Přitom právě nájemnická společenství jsou ta, která prožívala jednu z nejvýznamnějších ekonomických transformací a změn vlastnických práv v novodobých dějinách (Tosics, 2019) – postsocialistickou privatizaci. V našem výzkumu ukazujeme, že emoce, jako jsou euforie, naděje nebo šok, nejsou jenom sdílené, ale odráží celospolečenskou náladu a mají mobilizační potenciál, čímž jsou klíčové pro politiku městských hnutí. Kromě toho, aktivistická organizace představuje emoční infrastrukturu, kde se dá sdílet naštvaní, které jinak není ve společnosti vítané, nebo existují ustálené depolitizované způsoby jeho vyjadřování. Případ Iniciativy také ukazuje, že emoce mohou mít nejenom mobilizační, ale také demobilizační účinek, zejména v návaznosti na zkušenost se vznášením požadavků směrem k politickému systému, který jedná v pro občany uzavřené rozhodovací struktuře. Rostoucí skepse z deligitimizace dřívějších závazků státu a oprávněných očekávání členů Iniciativy je opět sdílená a odráží postupné zklamání z transformace přítomné v SVE (Svašek, 2006a). To může vést k preferování individuálních spíše než kolektivních řešení a k celkové nedůvěře v politický a soudní systém, což může být také předpokladem pro volbu antisystémových stran nebo pro rezignaci na standardní politický systém jako takový.

V souvislosti se vznikem Iniciativy jsme poukázali také na emancipační potenciál utváření její struktury. Úspěch nebo neúspěch městských hnutí v SVE můžeme hodnotit nejenom z hlediska dosažených cílů, ale také z hlediska emancipačního potenciálu přímé participace na organizaci a její demokratické formy. Aktivní občanky a občani, kteří nemají zkušenosti s přímou účastí v aktivistických či občanských iniciativách nebo s rozdělením odpovědností, skrze zapojení mohou získat dovednosti a nástroje pro budoucí aktivity. Respondenti otvírali otázku vnější podpory, která se jim nedostávala v podobě zkušeného komunitního organizátora nebo zkušenějších aktivistů, kteří by mohli některé části procesu pomáhat facilitovat: „*My jsme si na to přicházeli sami... tam nikdo nebyl.*“ (r3) To vedlo k nutnosti rychle získat dovednosti svépomocí bez vnější podpory. Jinými slovy, přestože nebylo dosaženo kýženého cíle (získání bytů), zkušenost s politickým organizováním byla v případě některých členů sama o sobě transformační. Tato zkušenost, pro mnohé nájemníky první v životě, tak mohla představovat emancipační moment, a to zejména v kontextu uzavřené struktury příležitostí a omezeného přístupu k demokratickým procesům na úrovni města. Na druhou stranu vzhledem ke konečnému výsledku boje, který byl neúspěšný, byla demokratická organizace Iniciativy také předmětem kritiky ze strany informantů. Někteří respondenti v ní spatřovali možnost ČEZu a CIBu dělat si, co chtějí, a na nikoho se neohlížet. Respondenti kritizovali časovou náročnost ne nutně garantující nejlepší taktická rozhodnutí. Někteří z nich zpětně hodnotili taktiku

protestu jako málo radikální v důsledku respektování hlasů, které preferovaly spíše počkat a jednat „slušně“: I přes faktický neúspěch Iniciativy, kritiku demokratické formy organizace a nedostatečnou vnější podporu se dá nicméně tvrdit, že městský aktivismus může nabývat na důležitosti pro inkubaci aktivního občanství a posilovat demokratický potenciál společnosti v reakci na krizi bydlení.

JAKUB ČERNÝ je doktorandem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Zabývá se tím, jak sociální práce může reagovat na situace rezidenčního vymístění v době krize bydlení. Specificky se pak zaměřuje na téma rezistence jako neadaptivní odpovědi na strukturální útlak v oblasti bydlení a možnosti solidarity. Dlouhodobě pracoval jako výzkumník, sociální pracovník a psycholog v oblasti drog a závislostí. Jako aktivista byl zapojen do iniciativ v oblasti práva na město a na bydlení.

YULIYA MOSKVINÁ je doktorandkou na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a přidruženou Ph.D. studentkou na CEFRES. Jejím primárním akademickým zájmem je teorie sociálních hnutí, městských hnutí, radikální a reformní městský aktivismus, teorie organizace a pragmatická sociologie kritiky. V současné době pracuje jako komunitní organizátorka v týmu zabývajícím se právem na město pro platformu Re-set.

LUDMILA BŮHMOVÁ je doktorandkou oboru Studia občanské společnosti na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Ve své práci se zaměřuje na feministické hnutí v Chorvatsku, v širším pojetí pak na obecné teorie sociálních hnutí, squatterské a anarchofeministické hnutí. Dále se dlouhodobě zaměřuje na problematiku bezdomovectví a skupin ohrožených chudobou. Nyní pracuje jako komunitní organizátorka v rámci projektu pod platformou Re-set.

Literatura

- Adams, J. (2003). The Bitter End: Emotions at a Movement's Conclusion. *Sociological Inquiry*, 73(1), 84–113. <https://doi.org/10.1111/1475-682X.00042>
- Ahmed, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotion* (2. vyd.). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.4324/9780203700372>
- Aidukaite, J. (2015). Urban Mobilizations in Lithuania: Scope, Reasons and Non-Participation. In G. Pleyers a I. N. Sava (eds.), *Social Movements in Central and Eastern Europe. A Renewal of Protests and Democracy* (s. 210–223). 22ditors universitatii din bucuresti.
- Bitušíková, A. (2015). Shaping the City and Its Inhabitants: Urban Activism in Slovakia. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 219–247). Ashgate.
- Bradley, Q. (2014). *The Tenants' Movement: Resident Involvement, Community Action and the Contentious Politics of Housing*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315867083>

- Brenner, N. a Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'. *Antipode*, 34(3), 349–379. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00246>
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. Edward Arnold.
- Císař, O. (2008). Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a europeizace. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Císař, O. (2013). A Typology of Extra-Parliamentary Political Activism in Post-Communist Settings: The Case of the Czech Republic. In K. Jacobsson a S. Saxonberg (eds.), *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe* (s. 139–167). Ashgate Publishing.
- Clément, K. (2015). From 'Local' to 'Political': The Kaliningrad Mass Protest Movement of 2009–2010 in Russia. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 163–195). Ashgate.
- Cook, A. (2010). The Expatriate Real Estate Complex: Creative Destruction and the Production of Luxury in Post-Socialist Prague. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(3), 611–628. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00912.x>
- Černá, E., Hoření Samec, T. a Černý, J. (2020). Financializace bydlení. Když se z domova stává investice. In P. Barša a M. Dokupil Škabraha (eds.), *Za hranice kapitalismu* (s. 93–110). Rybka Publishers.
- Della Porta, D. a Giugni, M. (2013). Emotions in Movements. In D. Della Porta a D. Rucht (eds.), *Meeting Democracy: Power and Deliberation in Global Justice Movements* (s. 123–152). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139236034.007>
- Desmond, M. a Shollenberger, T. (2015). Forced Displacement From Rental Housing: Prevalence and Neighborhood Consequences. *Demography*, 52(5), 1751–1772. <https://doi.org/10.1007/s13524-015-0419-9>
- Domaradzka, A. (2015). The Urban Movement as a Challenger in the Polish Urban Policy Field. In G. Pleyers a I. N. Sava (eds.), *Social Movements in Central and Eastern Europe. A Renewal of Protests and Democracy* (s. 188–210). 22ditora universitatii din bucuresti.
- Dupuis, A. a Thorns, D. C. (1998). Home, Home Ownership and the Search for Ontological Security. *The Sociological Review*, 46(1), 24–47. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00088>
- Durnová, A. (2018). Understanding Emotions in Policy Studies through Foucault and Deleuze. *Politics and Governance*, 6(4), 95–102. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i4.1528>
- Flesher Fominaya, C. (2010). Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates. *Sociology Compass*, 4(6), 393–404. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00287.x>
- Fullilove, M. T. (2016). *Root Shock: How Tearing up City Neighborhoods Hurts America, and What We Can Do about It*. New Village Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt21pxmmc>
- Gamson, W. (1991). Commitment and Agency in Social Movements. *Sociological Forum*, 6(1), 27–50. <https://doi.org/10.1007/BF01112726>
- Gibas, P. (2015). Od bydlení k domovu: nákup bytu jako zrození domova. In M. Lux (ed.), *Standardy bydlení 2014/2015: Sociální normy a rozhodování na trhu bydlení* (s. 77–84). Sociologický ústav AV ČR.
- Hamel, P. (2014). Urban Social Movements. In H. A. Van der Heijden (ed.), *Handbook of Political Citizenship and Social Movements* (s. 464–492). Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781781954706.00029>
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, 23–40.
- Haslam, S. A. a Reicher, S. D. (2012). When Prisoners Take Over the Prison: A Social Psychology of Resistance. *Personality and Social Psychology Review*, 16(2), 154–179. <https://doi.org/10.1177/1088868311419864>

- Horák, M. (2007). *Governing the Post-Communist City: Institutions and Democratic Development in Prague*. University of Toronto Press.
<https://doi.org/10.3138/9781442684386>
- Hoření Samec, T. a Lehečka, M. (eds.). (2020). *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Sociologický ústav AV ČR.
- Charmaz, K. (2012). The Power and Potential of Grounded Theory. *Medical Sociology Online*, 6(3), 2–15. http://www.medicalsociologyonline.org/resources/Vol6Iss3/MSo-600x_The-Power-and-Potential-Grounded-Theory_Charmaz.pdf
- Ivanička, K. a Ivanička, K. (2007). Regional Growth Dynamics in Central and Eastern Europe in the Socio-Economic and Geographic Context of a Post-Socialist Reality. In K. Stanilov (ed.), *The Post-Socialist City* (s. 35–53). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3_3
- Jacobsson, K. (2015a). Introduction: The Development of Urban Movements in Central and Eastern Europe. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 1–33). Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315548845>
- Jacobsson, K. (ed.). (2015b). *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe*. Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315548845>
- Jacobsson, K. a Korolczuk, E. (2019). Mobilizing Grassroots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 33(2), 125–142. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9320-7>
- Jezierska, K. a Polanska, D. V. (2018). Social Movements Seen as Radical Political Actors: The Case of the Polish Tenants' Movement. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(4), 683–696.
<https://doi.org/10.1007/s11266-017-9917-2>
- Klíma, M. (2015). *Od totalit k defektní demokracii*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kupka, P., Walach, V. a Brendzová, A. (2021). The Poverty Business: Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime*, 24(2), 227–245. <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09402-x>
- Láng-Pickvance, K., Manning, N. a Pickvance, C. G. (1997). *Environmental and Housing Movements: Grassroots Experience in Hungary, Russia and Estonia*. Aldershot: Avebury.
- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à La Ville*. Anthropos.
<https://doi.org/10.3406/homso.1967.1063>
- Lombard, M. (2021). The Experience of Precarity: Low-paid Economic Migrants' Housing in Manchester. *Housing Studies*, <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1882663>
- Lux, M. a Mikeszova, M. (2012). Property Restitution and Private Rental Housing in Transition: The Case of the Czech Republic. *Housing Studies*, 27(1), 77–96.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2012.629643>
- Madden, D. a Marcuse, P. (2016). *In Defense of Housing. The Politics of Crisis*. Verso.
- Marx, K. (1959). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Progress Publishers.
<https://doi.org/10.2307/2550890>
- Mayer, M. (2006). Manuel Castells' The City and the Grassroots. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(1), 202–206.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2006.00652.x>
- Mayer, M. (2007). Contesting the Neoliberalization of Urban Governance. In H. Leitner, J. Peck a E. S. Sheppard (eds.), *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers* (s. 90–115). Guilford Press.
- Mayer, M. (2016). Neoliberal Urbanism and Uprisings Across Europe. In M. Mayer, C. Thörn a H. Thörn (eds.), *Urban Uprisings: Challenging Neoliberal Urbanism in Europe*, *Palgrave Studies in European Political Sociology* (s. 57–92). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-50509-5_2
- Mayer, M. a Boudreau, J.-A. (2012). Social Movements in Urban Politics: Trends in

- Research and Practice. Pp. 273–291 in P. John, K. Mossberger a S. E. Clarke (eds.). *The Oxford Handbook of Urban Politics*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhnb/9780195367867.013.0014>
- Mihaylova, D. (2004). *Social Capital in Central and Eastern Europe. A Critical Assessment and Literature Review*. CEU University Press.
- Muñoz, S. (2018). Urban Precarity and Home: There Is No ‘Right to the City’. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 370–379.
<https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1392284>
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. a Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- Peck, J., Nik T. a Brenner, N. (2013). Neoliberal Urbanism Redux? *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1091–1099. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12066>
- Petrović, J. (2020). The Transformative Power of Urban Movements on the European Periphery: The Case of the Don’t Let Belgrade D(r)Own Initiative. In J. Petrović a V. Backović (eds.), *Experiencing Postsocialist Capitalism – Urban Changes and Challenges in Serbia* (s. 171–189). University of Belgrade.
- Petrović, J. a Backović, V. (eds.). (2020). *Experiencing Postsocialist Capitalism – Urban Changes and Challenges in Serbia*. Belgrade: University of Belgrade.
- Pickvance, C. (1994). Housing Privatization and Housing Protest in the Transition from State Socialism: A Comparative Study of Budapest and Moscow. *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 433–450.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1994.tb00277.x>
- Pickvance, C. G. (1996). Environmental and Housing Movements in Cities after Socialism: The Cases of Budapest and Moscow. In G. Andrusz, M. Harloe a I. Szelényi (eds.), *Cities After Socialism* (s. 232–267). Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470712733.ch8>
- Pickvance, C. (2001). Inaction, Individual Action and Collective Action as Responses to Housing Dissatisfaction: A Comparative Study of Budapest and Moscow. *Political Opportunities Social Movements, and Democratization*, 23, 179–206.
[https://doi.org/10.1016/S0163-786X\(01\)80021-5](https://doi.org/10.1016/S0163-786X(01)80021-5)
- Pickvance, C. (2003). From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(1), 102–109. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00434>
- Pixová, M. (2018). The Empowering Potential of Reformist Urban Activism in Czech Cities. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(1), 670–682.
<https://doi.org/10.1007/s11266-018-0011-1>
- Pixová, M. (2020). *Contested Czech Cities. From Urban Grassroots to Pro-Democratic Populism*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9709-8>
- Pixová, M. a Sládek, J. (2016). Touristification and Awakening Civil Society in Post-Socialist Prague. In C. Colomb a J. Novy (eds.), *Protest and Resistance in the Tourist City* (s. 73–89). Routledge.
- Polanska, D. V. (2010). Gated Communities and the Construction of Social Class Markers in Postsocialist Societies: The Case of Poland. *Space and Culture*, 13(4), 421–435.
<https://doi.org/10.1177/1206331210374140>
- Polanska, D. V. (2015). Alliance Building and Brokerage in Contentious Politics: The Case of the Polish Tenants’ Movement. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 195–219). Ashgate.
- Polanska, D. V. (2020). Going against Institutionalization: New Forms of Urban Activism in Poland. *Journal of Urban Affairs*, 42(2), 176–187.
<https://doi.org/10.1080/07352166.2017.1422982>

- Polanska, D. a Piotrowski, G. (2015). The Transformative Power of Cooperation between Social Movements: Squatting and Tenants' Movements in Poland. *City*, 19(2–3), 274–296. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1015267>
- Pruijt, H. (2007). Urban Movements. In G. Ritzer (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (s. 5115–5119). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosu011>
- Rychlíková, A. (2021, 21. září). Od domova k investici: sídliště Písnice jako symbol historické proměny funkce bydlení. *A2larm.cz*. <https://a2larm.cz/2021/09/od-domova-k-investici-sidliste-pisnice-jako-symbol-promeny-funkce-bydleni/>
- Soaita, A. M. (2022). Everyday Activism: Private Tenants Demand Right to Home. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2036329>
- Stanilov, K. (2007a). Taking Stock of Post-Socialist Urban Development: A Recapitulation. In K. Stanilov (ed.), *The Post-Socialist City* (s. 3–21). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3_1
- Stanilov, K. (2007b). *The Post-Socialist City*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3>
- Summers-Effler, E. (2002). The Micro Potential for Social Change: Emotion, Consciousness, and Social Movement Formation. *Sociological Theory*, 20(1), 41–60. <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00150>
- Svašek, M. (ed.). (2006a). *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe*. Berghahn Books.
- Svašek, M. (2006b). Postsocialist Ownership: Emotions, Power and Morality in a Czech Village. In M. Svašek (ed.), *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe* (s. 95–115). Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9780857455598-005>
- Sýkora, L. (2009). Post-Socialist Cities. In *International Encyclopedia of Human Geography* (s. 387–395). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01072-5>
- Sýkora, L. a Bouzarovski, S. (2012). Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition. *Urban Studies*, 49(1), 43–60. <https://doi.org/10.1177/0042098010397402>
- Temelová, J. (2009). Urban Revitalization in Central and Inner Parts of (Post-Socialist) Cities: Conditions and Consequences. In T. Ilmavirta (ed.), *Regenerating Urban Core* (s. 12–25). Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies.
- Tosics, I. (2019). Postsocialist City. In A. M. Orum (ed.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies* (s. 1–9). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0245>
- Twigg-Molecey, A. (2014). Exploring Resident Experiences of Indirect Displacement in a Neighbourhood Undergoing Gentrification: The Case of Saint-Henri in Montreal. *Canadian Journal of Urban Research*, 23(1), 1–22. <http://www.jstor.org/stable/26195250>
- Valli, C. (2020). Emotional Displacement: Misrecognition, Symbolic Violence, and Loss of Place. In G. Baeten, C. Listerborn, M. Persdotter a E. Pull (eds.), *Housing Displacement* (s. 67–81). Routledge.
- Waldron, R. (2021). Generation Rent and Housing Precarity in 'Post Crisis' Ireland. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1879998>
- Williams, C. C. a Horodnic, I. A. (2015). Evaluating the Prevalence of the Undeclared Economy in Central and Eastern Europe: An Institutional Asymmetry Perspective. *European Journal of Industrial Relations*, 21(4), 389–406. <https://doi.org/10.1177/0143831X14568835>
- Zerilli, F. M. (2006). Sentiments and/as Property Rights: Restitution and Conflict in Postsocialist Romania. In M. Svašek (ed.), *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe* (s. 74–95). Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9780857455598-004>